

MODEL TWORZENIA MIEJSC PRACY
W PODMIOTACH EKONOMII SPOŁECZNEJ
DLA OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

Wrocław, XII 2020

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie pn. *Model tworzenia miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym* (dalej: model) powstało w wyniku realizacji zadania publicznego „Model tworzenia miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – pilotaż”. W ramach zadania wsparciem zostały objęte podmioty ekonomii społecznej oraz osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, a ich udział w zadaniu umożliwił opracowanie ścieżki podjęcia zatrudnienia przez osoby zagrożone wykluczeniem społecznym oraz uchwycenie najczęściej pojawiających się zagadnień problematycznych związanych z kwestią ich zatrudnienia.

W ramach zadania Fundacja podjęła się zgłębienia tematu i szczególnie skupiła uwagę na badaniu predyspozycji i sprawdzeniu tzw. modelu po stronie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Model został opracowany na podstawie ewaluacji, wniosków, dyskusji i rezultatów wypracowanych podczas zrealizowanych szkoleń dla podmiotów ekonomii społecznej. W planach było opracowanie takiej ścieżki, która przy zatrudnianiu osób zagrożonych wykluczeniem uwzględni aspekt ich indywidualnych potrzeb oraz możliwości i potencjał ekonomii społecznej.

W trakcie realizacji zadania, Fundacja przeprowadziła dwa badania ankietowe, które miały na celu po pierwsze: poznanie oczekiwań osób pozostających bez pracy wobec pracodawców oraz diagnoza barier utrudniających aktywizację zawodową; po drugie: opisanie praktyki w zakresie zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w podmiotach ekonomii społecznej, jak i określenie gotowości do rozwijania form zatrudnienia takich osób w prowadzonych podmiotach.

Dziękujemy wszystkim beneficjentom zadania za wkład w opracowanie niniejszego modelu!

Fundacja PRESTO

Spis treści

I.	Definicja wykluczenia społecznego w ujęciach definicyjnych	4
II.	Skala i charakter zjawiska	6
III.	Problem bezrobocia wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	7
IV.	Źródła wykluczenia i pozostawania bez pracy osób zagrożonych wykluczeniem	9
V.	Rola podmiotów ekonomii społecznej w tworzeniu miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.....	10
VI.	Prezentacja Modelu	13
VII.	Końcowe wnioski	18
	Bibliografia	20

I. Definicja wykluczenia społecznego w ujęciach definicyjnych

Wykluczenie społeczne to sytuacja, w której dana jednostka będąca członkiem społeczeństwa nie może normalnie uczestniczyć w działaniach obywateli tego społeczeństwa, przy czym ograniczenie to nie wynika z jej wewnętrznych przekonań, ale znajduje się poza kontrolą wykluczonej jednostki.

Wykluczenie społeczne **jest zjawiskiem wielowymiarowym** i w praktyce oznacza niemożność uczestnictwa w życiu gospodarczym, politycznym jak i kulturowym, w wyniku braku dostępu do zasobów, dóbr i instytucji, ograniczenia praw społecznych oraz deprivacji potrzeb.

W literaturze, jak i w samym zjawisku dostrzec można cztery nurty w definiowaniu wykluczenia społecznego:

- 1) wykluczenie społeczne jako problem z uczestnictwem w życiu zbiorowym, np. poprzez doświadczanie choroby psychicznej,
- 2) wykluczenie społeczne jako problem z dostępem do zasobów, kapitału, instytucji, np. poprzez doświadczenie pobytu w zakładzie karnym,
- 3) wykluczenie społeczne jako problem z prawami, których się komuś odmawia, które nie są realizowane, np. osobom bezdomnym,
- 4) wykluczenie społeczne jako rodzaj ubóstwa.

Wśród wyżej wymienionych sfer występują zależności i obszary współwystępowania, zachodzą relacje, które wpływają na siebie wzajemnie indukując nawarstwianie zjawiska.

W ostatnich dekadach kwestie uwarunkowań wykluczenia społecznego były i są często poruszane. Tematyka ta jest obecna głównie w naukach społecznych, tj. pedagogice, polityce społecznej, psychologii oraz pracy socjalnej. Kwestia wykluczenia budzi również powszechne zainteresowanie, ponieważ społeczeństwo, w jakim żyjemy, jest dzisiaj nie tylko społeczeństwem nierówności, ale także niepewności. Zjawiska te wzajemnie się nakładają i uzupełniają, generując coraz więcej obszarów i grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Współcześnie zauważamy więc, że paradoksalnie wraz z rozkwitem procesów demokratyzacji społeczeństwa **wzrasta liczba źródeł społecznego wykluczenia**.

Wykluczenie jako termin naukowy pojawiło się w badaniach z zakresu nauk społecznych dosyć późno – w latach 60. ubiegłego wieku. Samo pojęcie wykluczenia społecznego wywodzi się z języka francuskiego, jest tłumaczeniem nazwy *exclusion*. Według T. Kowalaka jego najwłaściwszy przekład to: „wykluczenie ze społeczeństwa zorganizowanego” (Kowalak 1998, s. 29). Na początku lat 90. XX wieku pojęcie wykluczenia społecznego było wykorzystywane w zastępstwie pojęcia ubóstwa, pojawiającego się w kontekście przeobrażeń społeczno-politycznych, i zastąpiło używane wcześniej pojęcie ubóstwa lub podklasy tzw. *underclass*.

Według Anthony’ego Giddensa pojęcie wykluczenia społecznego ma zastosowanie, gdy jest mowa o nowych źródłach nierówności społecznych. „Wykluczenie odnosi się do sytuacji, w której jednostki pozbawione zostają możliwości pełnego uczestnictwa w społeczeństwie. Wykluczenie jest pojęciem szerszym niż pojęcie podklasy i ma nad nim tę przewagę, że akceptuje aspekt

procesu mechanizmów wykluczenia” (Giddens 2004, s. 346). Według tego badacza istnieją różne formy wykluczenia:

- wykluczenie ekonomiczne,
- wykluczenie polityczne,
- wykluczenie społeczne.

Dzisiaj pojawia się też wiele innych sfer powiązanych, m.in. wykluczenie cyfrowe, informacyjne, wykluczenie z kultury.

Grupami społecznymi najbardziej narażonymi na wykluczenie społeczne są:

- osoby niepełnosprawne,
- osoby chore psychicznie,
- osoby uzależnione,
- osoby długotrwale bezrobotne,
- osoby opuszczające zakłady karne i poprawcze,
- osoby samotnie wychowujące dzieci,
- ofiary patologii życia rodzinnego,
- osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych,
- starsze osoby samotne,
- bezdomni,
- dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych oraz wychowujące się poza rodziną,
- osoby będące imigrantami oraz członkowi mniejszości narodowych (np. członkowie społeczności romskiej).

Prawdopodobieństwo dotknięcia wykluczeniem zwiększa się gdy jednostka posiada kilka cech charakterystycznych dla wyżej wymienionych grup społecznych.

Definicja syntetyczna wykluczenia społecznego mówi, że to dynamiczny proces z różnymi stadiami i fazami charakteryzujący się:

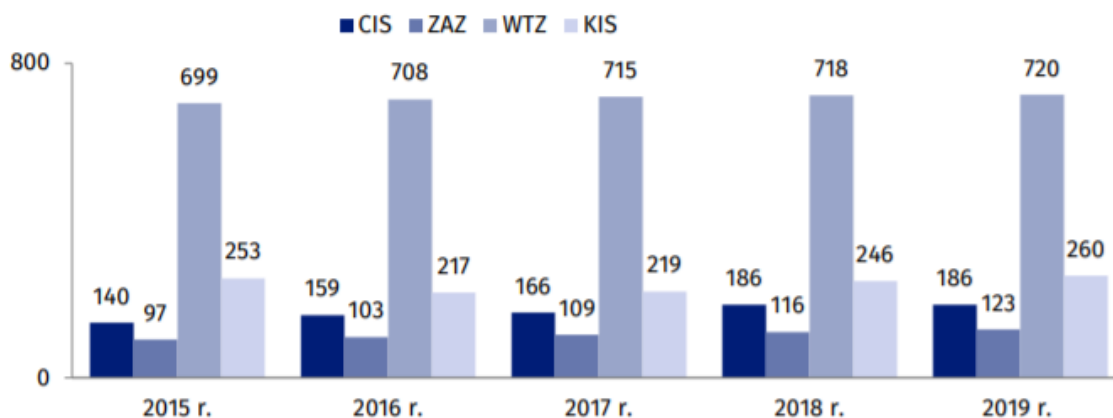
- brakiem zasobów,
- wielowymiarową deprivacją o różnych stopniach natężenia,
- wielowymiarowością (w odróżnieniu np. do ubóstwa, które jest jednowymiarowe),
- aspektami mierzalnymi przez wskaźniki pieniężne, ale też takie, których te wskaźniki nie ujmuje,
- deficytami uczestnictwa (o różnym stopniu natężenia) w głównym nurcie społeczeństwa i dostępu do zasadniczych systemów społecznych (rynek pracy, zabezpieczenie społeczne, edukacja, opieka medyczna),
- często zerwanymi więziami z rodziną i ze społeczeństwem,
- utratą poczucia tożsamości,

- utratą celu w życiu,
- pozbawieniem lub nierealizowaniem uprawnień socjalnych,
- czynnikami utrwalającymi schematy i błędne koła, które sprawiają, że wykluczenie dominuje w cyklu życia i może być przekazywane międzypokoleniowo.

II. Skala i charakter zjawiska

W 2019 r. w Polsce działało aktywnie 1289 jednostek reintegracji społeczno-zawodowej (CIS, KIS, ZAZ, WTZ), tj. o 23 więcej niż w 2018 r. W ciągu 2019 r. z usług reintegracji społeczno-zawodowej świadczonych przez CIS, ZAZ i WTZ skorzystało blisko 44,3 tys. osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. **Łącznie w 2019 r. aktywnie działało 1289 jednostek reintegracji społeczno-zawodowej. Liczba ta zwiększyła się w porównaniu do 2018 r. o 23 jednostki**, tj. o 1,8%. W 2019 r., podobnie jak w latach wcześniejszych, były to głównie placówki nakierowane na aktywizację osób z niepełnosprawnościami – 720 warsztatów terapii zajęciowej (WTZ) i 123 zakłady aktywności zawodowej (ZAZ). Wśród placówek świadczących usługi również dla osób z innych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym aktywnie działało 186 centrów integracji społecznej (CIS) i 260 klubów integracji społecznej (KIS).

Wykres 1. Liczba aktywnych jednostek reintegracji społeczno-zawodowej w latach 2015-2019

Między 2015 r. a 2019 r. łączna liczba CIS, ZAZ, WTZ oraz KIS zwiększyła się o 100 jednostek, tj. o 8,4%. W tym okresie liczba poszczególnych aktywnych jednostek reintegracji zwiększyła się następująco: centrów o 32,9%, zakładów aktywności zawodowej o 26,8%, warsztatów terapii zajęciowej – o 3,0%, a klubów integracji społecznej – o 2,8%.

Zgodnie z danymi zawartymi w Strategicznym Raporcie Społecznym z 2015 r., ogólna liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Polsce w 2013 r. wyniosła 9,75 mln osób (25,8%) i było to ok. 1,7 mln osób mniej w porównaniu z rokiem 2008. Czynnikiem najsilniej

wpływającym na spadek syntetycznego wskaźnika ubóstwa w Polsce był zmniejszający się odsetek osób dotkniętych pogłębioną deprawacją materialną. Pomimo systematycznego trendu spadkowego, zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Polsce w ostatnich latach wciąż było nieco wyższe od przeciętnego w UE (24,5% w 2013 r.) Istotnym czynnikiem wpływającym na skalę zjawisk związanych z ubóstwem lub wykluczeniem społecznym jest typ gospodarstwa domowego, w jakim żyje dana osoba. Wśród rodzin niepełnych i wielodzietnych odsetek osób doświadczających ubóstwa relatywnego, jak i pogłębionej deprawacji materialnej, są zdecydowanie wyższe niż w pozostałych grupach. Z kolei wśród członków gospodarstw domowych składających się z samotnej osoby dorosłej oraz dzieci na utrzymaniu, prawie 47% można uznać za zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

III. Problem bezrobocia wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Jednym z kluczowych dokumentów programowych dotyczących rozwiązywania problemów społecznych jest „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020”⁷¹. Zawarty w nim nowy wymiar aktywnej integracji wyznacza cele i priorytety polityki inkluzji społecznej. Określono, że walka z ubóstwem i wykluczeniem musi opierać się na wzroście gospodarczym i **zatrudnieniu** oraz na nowoczesnej i skutecznej ochronie socjalnej. Interwencja innowacyjnej ochrony socjalnej musi być połączona z szerokim zestawem polityk społecznych, łącznie z ukierunkowaną edukacją, pomocą społeczną, mieszkalnictwem, zdrowiem, godzeniem życia prywatnego i zawodowego oraz polityk rodzinnych. Na podstawie zapisów tego programu, Polska zadeklarowała osiągnięcie do 2020 r. konkretnych wartości m.in. w zakresie następujących wiodących celów w analizowanym obszarze: **zwiększenie wskaźnika zatrudnienia** osób w wieku 20-64 lata do co najmniej 71% (dla UE przyjęto wskaźnik na poziomie 75%); zmniejszenie do 4,5% odsetka młodzieży niekontynuującej nauki oraz zwiększenie do 45% odsetka osób w wieku 30-34 lat posiadających wyższe wykształcenie (dla UE odpowiednio 10% i 40%).

Ważnym aspektem realizacji zadania publicznego było objęcie wsparciem mieszkańców miasta Wrocławia, zwłaszcza osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz promowanie ich zatrudnienia. Ich sytuacja na rynku pracy, pomimo notowanych spadków bezrobocia, pozostaje w dalszym ciągu bardzo niekorzystna. Podczas, gdy stopa bezrobocia we Wrocławiu od kilku lat systematycznie spada, to dane statystyczne z PUP za rok 2020 pokazują, porównując dane z końca III 2020 oraz końca IX 2020, że **ilość osób bezrobotnych wzrosła o 36%** (GUS, 2020). Badania własne wskazują, że pracodawcy niechętnie zatrudniają zagrożone wykluczeniem, m.in. osoby długotrwale bezrobotne/bierne zawodowo doświadczające wielokrotnego wykluczenia. Osoby zagrożone wykluczeniem pracują zazwyczaj bez umów i nie odprowadzania składek, co nie skłania ich do samodzielnego podjęcia legalnego zatrudnienia. Głównym tego powodem jest doświadczanie wielu barier na tle funkcjonowania społ., w tym barier sprzężonych, m.in. choroby, uzależnienia, zadłużenie, wyuczona bierność/bezradność, dziedziczne bezrobocie, niepełnosprawność. Dodatkowo utrzymywanie się długiego okresu bierności zawodowej stanowi ważny czynnik skutkujący ryzykiem wystąpienia choroby alkoholowej i zaburzeń o charakterze

niedostosowania społecznego. Dane uzyskane od psychologów i terapeutów uzależnień współpracujących z podmiotami na co dzień pracującymi z OZWS, np. poradnie uzależnień, zakłady karne, placówki dla bezdomnych, centrum integracji społecznej, wskazują na wysoki odsetek osób borykających się z problemem uzależnienia lub picia szkodliwego oraz związane z tym konsekwencje w postaci różnego rodzaju zaburzeń m.in. neurologicznych, kwalifikujących je do grupy osób z niepełnosprawnością. Innym zjawiskiem powiązanim z m.in. długotrwałym pozostawaniem bez pracy czy uzależnieniami jest bezdomność. Badanie liczby bezdomnych w lutym 2019r. dało wynik na poziomie 921 osób (badania Gminy Wrocław, 2019). Pobyt w zakładzie karnym, bezdomność, uzależnienia, zaburzenia psychiczne, bierność społeczna i zawodowa, to m.in. problemy, które dotyczą osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Działając na zasadzie błędnego koła, osoby te nie są w stanie dostosować się do wymogów pracodawcy w zakresie np. systematycznego i terminowego stawiania się do pracy, wywiązywania się z nałożonych obowiązków, komunikacji zgodnej z przyjętymi normami. Podejmują próby wejścia na rynek pracy, otrzymują zatrudnienie i tracą je na skutek wyżej wymienionych czynników. Implikuje to dyskomfort, niechęć, obniżenie poczucia własnej wartości, spadek motywacji do podjęcia zatrudnienia i powrót do punktu wyjścia. **Stworzenie miejsc pracy dedykowanych dla OZSW jest zadaniem koniecznym i bardzo wymagającym**, które jednak w perspektywie czasu może okazać się jedynym skutecznym sposobem inkluzji społecznej.

Wprowadzenie zmian w krajowej polityce społecznej oraz wyznaczenie nowych kierunków działań wobec wykluczonych społecznie, spowodowało konieczność tworzenia i rozwijania nowych instrumentów oddziaływania, które w swojej misji mają wpisaną aktywizację oraz inkluzję społeczną. Pakiet tych instrumentów został nazwany „Aktywnymi Formami Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu – nowy wymiar 2020” na lata 2016-2020. Jego celem jest włączanie i wzmacnianie uczestniczenia w życiu społecznym i zawodowym osób wykluczonych społecznie oraz rozwój systemu aktywnej integracji poprzez wsparcie jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych i obejmuje on:

- objęcie osób, rodzin i ich członków zintegrowanymi lokalnymi działaniami pozwalającymi skorzystać z różnorodnego pakietu usług aktywizacyjnych dla uzyskania wzmocnienia ich indywidualnych kompetencji i umiejętności społecznych, zawodowych i edukacyjnych,
- umożliwienie osobom, rodzinom i ich członkom, będącym w trudnej sytuacji życiowej korzystania ze wspólnych dóbr, lokalnych usług społecznych oraz zasobów instytucjonalnych dostępnych w środowisku lokalnym,
- integrowanie młodzieży, szczególnie ze środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym, z lokalnym środowiskiem poprzez działania edukacyjno-integracyjne.

Na poziomie regionalnym dokumentem określającym cele i zadania samorządów, publicznych instytucji pomocy społecznej i służb zatrudnienia oraz podmiotów niepublicznych w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu są strategie polityki społecznej poszczególnych województw, uwzględniające zapisy dokumentów krajowych oraz zasady europejskiej polityki

regionalnej. Strategie skupiają się przede wszystkim na zapobieganiu ekskluzji osób i rodzin oraz ich integracji ze społeczeństwem.

Współczesne wykluczenie społeczne w Polsce niewątpliwie jest problemem złożonym i wielowarstwowym, a jego zrozumienie wymaga społecznej wrażliwości. Jego rozwiązywanie wiąże się z dalszym rozszerzaniem i pogłębianiem różnorodnych form diagnozy z zastosowaniem wielu podejść. Warto podkreślić, że nie jest to zadanie łatwe ani dla rządów poszczególnych krajów, ani też dla osób i instytucji bezpośrednio odpowiedzialnych za przeciwdziałanie temu zjawisku. W tym kontekście, kluczowym wyzwaniem jest przede wszystkim skuteczna i efektywna polityka społeczna, uwzględniająca współpracę na poziomie międzysektorowym i wewnątrzsektorowym. Niezależnie od posiadanych możliwości i środków, synchronizacja i jednokierunkowość w działaniu oraz spójne i przemyślane programy zaradcze, to szansa na poprawę funkcjonowania zagrożonych wykluczeniem. Konkluzją jest postulat większej koncentracji na **przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu** jako zjawisku, które powinno zająć szczególne miejsce w działaniach polityk lokalnych, regionalnych, krajowych i międzynarodowych, a zarazem stać się inicjatywą mogącą zdobyć poważny kapitał polityczny.

IV. Źródła wykluczenia i pozostawania bez pracy osób zagrożonych wykluczeniem

Pojęcie wykluczenia społecznego definiowane jest jako „sytuacja, w której ludzie mają ograniczony dostęp do praw, zasobów i możliwości, na ogół dostępnych innym członkom społeczeństwa, w którym zamieszkują” i wskazuje ona na istotne cechy **relacji pomiędzy strukturą społeczną a jednostką oraz grupą**. W teorii Giddensa zależność taką dobrze oddaje pojęcie „strukturacji”, podkreślające właśnie taką zależność i wzajemny wpływ pomiędzy głównymi aktorami społecznej rzeczywistości. Wykluczenie społeczne jednak, jest terminem określającym przede wszystkim bardzo konkretne elementy, zasoby, treści a także wartości, z których określona jednostka lub grupa są wykluczone. W takiej sytuacji mogą znaleźć się osoby nie posiadające: określonych przez społeczeństwo, i wymaganych do sprawnego w nim funkcjonowania, kompetencji osobistych, życiowych, odpowiedniego statusu materialnego lub takie, które taki status straciły, np. w wyniku zdarzeń losowych, traum, stygmatyzacji społecznej czy marginalizacji. Elementy te mogą być współzależne i silnie skorelowane z zachowaniami aspołecznymi wynikającymi z zaburzeń osobowości, chorób przewlekłych, uzależnień, przebytych traum okresu dzieciństwa czy nieodpowiednim środowiskiem socjalizacyjnym/wychowawczym. Wśród wymienianych elementów mogących być przyczynami wykluczenia społecznego, choć traktowanymi bardzo ogólnie, pojawiają się: **problemy biologiczne, rynkowe oraz kulturowe**.

O wykluczeniu społecznym najczęściej mówi się jako o konsekwencji zjawisk stricte anormatywnych z punktu widzenia społecznego. Umieszczając zjawisko wykluczenia społecznego w nieco szerszym kontekście i pisząc, że jedną z głównych przyczyn jest „miejsce w strukturze społecznej, przeszłe doświadczenia życiowe, oczekiwania oraz polityka władzy”²⁹. Innymi słowy, mówiąc o wykluczeniu, dotyka się kwestii pewnej koncepcji tożsamości jednostki, która została zsocjalizowana, a więc **wdrożona w życie społeczne w niewłaściwy sposób**, lub która podczas

procesu swojego rozwoju doznała negatywnych środowiskowych zaburzeń. W konsekwencji, jej zdolności i możliwości w stosunku do celów jakie stawia przed nią społeczeństwo zostały zaburzone, a ich zdobycie często uniemożliwione.

Osoby wykluczone czy będą to jednostki bezrobotne, przewlekle chore, funkcjonujące w rodzinach przemocowych, czy osoby starsze, przybierają głównie role pasywnych podmiotów, o dużym stopniu submisywności, niewykazujące inicjatywy w zakresie zmiany swojej sytuacji społecznej, w tym zawodowej. Przyczyny strukturalne i niezależne od nich, przekładają się na dysfunkcje w sferze psychospołecznej, polegające np. na trwaniu w toksycznych związkach, braku zaangażowania w działania mające na celu zmianę swojego losu, wycofanie się z przestrzeni życia społecznego. Do tego dochodzi szereg zachowań niepożądanych, które implikują poczucie braku kontroli i sprawczości, pojawia się konformistyczne, czasem wręcz oportunistyczne funkcjonowanie, kończące się często po prostu wegetowaniem. Pomocna w zrozumieniu źródła wykluczenia może okazać się teoria anomii, złożona z pięciu elementów dotyczących: 1. przekonania jednostek, co do obojętności osób decyzyjnych i instytucji społecznych, 2. Uznaniu, że społeczeństwo jest bytem anomicznym i chaotycznym i wszelkie działania są z góry skazane na porażkę, 3. brak wiary w możliwość realizacji własnych celów życiowych, 4. „poczucie bezsensu” oraz, co wydaje się niezwykle istotne, 5. brak wiary w chęć i możliwość uzyskania pomocy od przyjaciół lub rodziny.

Wyżej opisane źródła nawiązują do teorii naukowych i obszarów zainteresowań badaczy zjawiska wykluczenia, którzy ukazują je w szerokim ujęciu. W odniesieniu do konkretnych czynników pretendujących do marginalizacji jednostki, a następnie do wykluczenia społecznego najczęściej wymienia się przede wszystkim: **ubóstwo, pozostawanie bez pracy, niepełnosprawność, doświadczenie choroby psychicznej, uzależnienia, stygmat zakładu karnego, samotne wychowywanie dzieci (problem z godzeniem ról społecznym, gdzie wybór często pada na porzucenie roli pracownika), doświadczenie patologii w rodzinie (m.in. przemoc), starszy wiek, brak wykształcenia, bezdomność, pobyt w placówce opiekuńczo-wychowawczej, obcokrajowcy doświadczający problemów z integracją (m.in. bariera językowa, uprzedzenia rasowe, religijne).**

V. [Rola podmiotów ekonomii społecznej w tworzeniu miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym](#)

Ekonomia społeczna odgrywa coraz większą rolę na rynku pracy. Obecnie żyjemy w czasach, w których podjęcie pracy jest koniecznością nie tylko dlatego, że pozwala ona zaspokoić podstawowe potrzeby człowieka. **Praca umożliwia człowiekowi spełnianie szerszych aspiracji i uczestniczenie w życiu społecznym, natomiast jej brak naraża człowieka na wykluczenie społeczne.** Skutkuje to tym, że ludzie bardzo często zwracają się o pomoc do instytucji pomocy społecznej. Trudno jednak nie zauważyć, że korzystanie z systemu pomocy społecznej często działa demotywująco, ponieważ zapewnia podstawy egzystencji i nie wymaga zaangażowania ze strony beneficjenta.

Problemy z zatrudnieniem, brakiem miejsc pracy, stają się podstawowym wyzwaniem XXI wieku. Szczególnie drastyczne konsekwencje zjawisko to wywołuje właśnie wśród grup wykluczonych, do których można zaliczyć osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych lub niewykształcone, długotrwale bezrobotnych, uzależnionych, niepełnosprawnych i chorych, starszych, ubogich, członków rodziny wielodzietnej, bezdomnych, osoby zamieszkujące tereny wiejskie, rodziny patologiczne czy też mniejszości narodowe. W ich przypadku klasyczne instrumenty, takie jak **doradztwo zawodowe, pośrednictwo czy też szkolenia, często przynoszą niezadowalające rezultaty**. Szczególnie widoczne wtedy, kiedy jako miarę ich skuteczności przyjmujemy zdobycie i utrzymanie trwałego zatrudnienia. Osoby z grup wykluczonych, pomimo korzystania z tradycyjnych form wsparcia, mają problemy z wejściem na rynek pracy, a jeśli podejmą pracę, często nie potrafią jej utrzymać. **W takich przypadkach konieczne staje się stworzenie kompleksowego wsparcia tych osób, które obejmie również „doświadczenie pracy w warunkach dopasowanych do możliwości i potrzeb danej osoby; doświadczenie, które pozwoli OZWS na nabycie nawyku pracy i przygotuje ww. do wejścia lub powrotu na otwarty rynek pracy”**.

Przyczyn z trudnościami w znalezieniu pracy przez osoby narażone na wykluczenie społeczne należy upatrywać przede wszystkim:

- w indywidualnych możliwościach OZWS, na które składają się m.in. predyspozycje, wykształcenie, doświadczenie, umiejętności, posiadane zasoby. W kontekście rozpatrywania zjawiska należy zwrócić się ku w przeciwnym kierunku dotyczącym ww. aspektów, czyli brakach. Nie bez znaczenia pozostają tu czynniki, takie jak utrwalone negatywne wzorce dotyczące pracy, wyuczona bezradność, niskie poczucie własnej wartości, brak motywacji do podjęcia zatrudnienia.
- w sytuacji jaka panuje na rynku pracy. Rynek ten jest bowiem rynkiem konkurencyjnym i to co warunkuje sukces w znalezieniu zatrudnienia to odpowiednie dopasowanie kwalifikacji do zapotrzebowania rynku pracy. Badania pokazują, że prowadzone działania nie do końca są skuteczne i że nie tylko Polska, ale cała Unia Europejska, zmagają się z problemem bezrobocia strukturalnego.

W związku z licznymi niedoskonałościami rynku pracy w kwestii zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, uznano, iż **warto sięgnąć do zasobów ekonomii społecznej**, która w swoich założeniach ma na celu pomagać osobom defaworyzowanym na rynku pracy. Podmioty ekonomii społecznej w Polsce mogą okazać się skuteczną alternatywą dla obecnej, niekorzystnej dla OZWS, sytuacji na rynku pracy.

Podmioty ekonomii społecznej aktywne na rynku pracy pełnią następujące funkcje:

- 1) usługodawcy rynku pracy – świadczenie usług takich, jak szkolenia, poradnictwo, pośrednictwo itp.,
- 2) pracodawcy – tworzenie miejsc pracy dedykowanych osobom wykluczonym,
- 3) instytucji wspierającej zatrudnienie – inkubowanie przedsięwzięć zatrudnieniowych, pomoc w tworzeniu miejsc pracy,
- 4) rzecznika – występowanie w imieniu grup wykluczonych.

Jednym z ważniejszych zadań ekonomii społecznej jest **integracja grup wykluczonych, między innymi poprzez pracę**. Podmioty ekonomii społecznej działające na rynku pracy pełnią różne

funkcje: pracodawcy, instytucji wspierającej zatrudnienie, dostawcy usług rynku pracy czy rzecznika.

Wydaje się być słusznym założeniem, że jednym z ważniejszych narzędzi rynku pracy są dopasowane do możliwości i potrzeb beneficjentów miejsca pracy, które pozwolą im nabyć nawyki pracy, a przez to ułatwią wejście na otwarty rynek. Okazuje się, że tylko bardzo specyficzne grupy, jak np. osoby z niepełnosprawnością intelektualną powinny być objęte chronionymi formami zatrudnienia w zakładach aktywności zawodowej. Możemy zakładać, że spółdzielnie socjalne, zgodnie

z przeznaczeniem oraz organizacje pozarządowe, zgodnie z misją, mogą tworzyć miejsca pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Niższa skala zjawiska powoduje, że cały czas brakuje nam wiedzy o tym, ile takich miejsc pracy powstaje, może powstać, a w szczególności brakuje danych pozwalających zweryfikować, na ile skuteczne jest budowanie takich miejsc pracy i czy mają one charakter przejściowy lub docelowy czy wręcz uzależniają od siebie pracowników z grup wykluczonych.

Celem wrocławskiego Lokalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej było i jest zwiększenie roli podmiotów ekonomii społecznej w realizacji usług użyteczności publicznej dzięki tworzeniu **trwałych miejsc pracy** dla mieszkańców Wrocławia zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Cel ten miał zostać osiągnięty poprzez następujące cele szczegółowe:

Cel. 1. Zwiększenie współpracy samorządu i podmiotów ekonomii społecznej w zakresie realizacji usług użyteczności publicznej, zlecanych dzięki stosowaniu społecznie odpowiedzialnych zamówień publicznych.

Cel. 2. Tworzenie warunków do rozwoju lokalnych podmiotów ekonomii społecznej, umożliwiających rozwój usług użyteczności publicznej.

Cel. 3. Włączenie mieszkańców Wrocławia mających trudności na rynku pracy w proces realizacji usług użyteczności publicznej.

Podmioty ekonomii społecznej biorące udział w zadaniu „Model tworzenia miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – pilotaż”, wzięły udział w cyklu sześciu szkoleń umożliwiających zdobycie wiedzy lub jej uzupełnienie z zakresu zatrudniania OZWS. Szkolenia obejmowały tematykę:

1) Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym w roli pracownika. Szanse i zagrożenia. Szkolenie obejmowało takie zagadnienia jak m.in.: definicja pojęcia „osoby zagrożone wykluczeniem społecznym” - współczesna forma zjawiska, skala, statystyki, schemat funkcjonowania OZWS, aktywizacja zawodowa i społeczna – wyzwanie czy działanie skazane na niepowodzenie, etapy „zatrudnienia” OZWS, problemy dnia codziennego OZWS.

2) Miejsca pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Szkolenie obejmowało takie zagadnienia jak m.in.: rynek pracy a zatrudnianie OZWS, możliwości i ograniczenia OZWS, miejsca pracy dedykowane OZWS, wsparcie samodzielności OZWS, branże do „zagoszparowania”, problemy PES w kontekście tworzenia miejsc pracy.

3) Klauzule społeczne w zamówieniach publicznych. Szkolenie obejmowało takie zagadnienia jak m.in.: zamówienia publiczne – definicja pojęcia, klauzule społeczne – dokumenty strategiczne, klauzule społeczne w zamówieniach, klauzule społeczne – działania miasta Wrocławia, branże i podmioty „uprzywilejowane”.

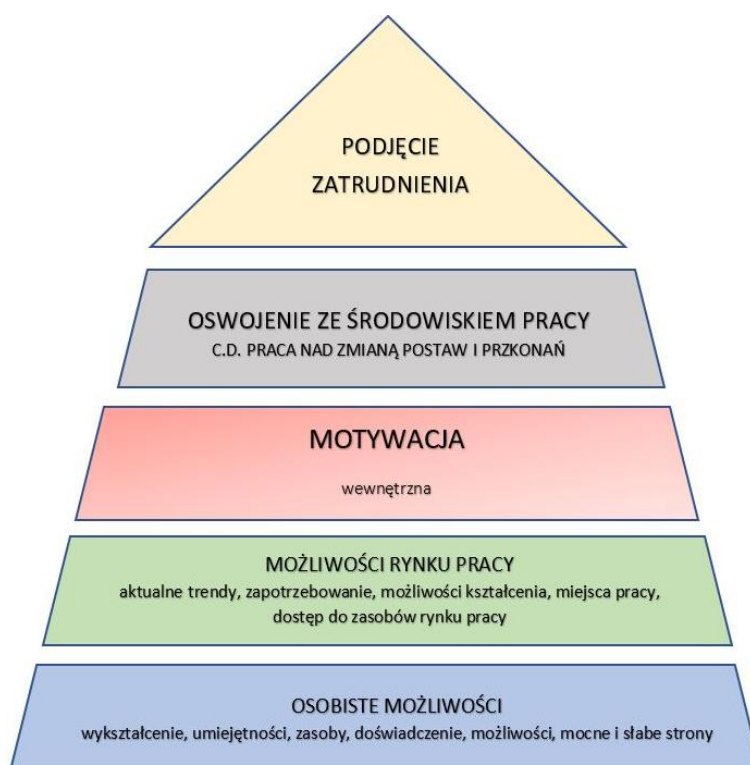
4) Miejsce podmiotów ekonomii społecznej na rynku usług. Szkolenie obejmowało takie zagadnienia jak m.in. : możliwości i bariery PES w świadczeniu usług/sprzedaży towarów, biznes a ekonomia społeczna, działalność gospodarcza w PES, cena usługi/towarów oferowanych przez PES.

5) Współpraca międzysektorowa. Szkolenie obejmowało takie zagadnienia jak m.in. : współpraca wrocławskiego samorządu i organizacji pozarządowych, współpraca biznesu i organizacji pozarządowych, współpraca trójsektorowa, możliwości tworzenia miejsc pracy w PES przy udziale „biznesu” i „urzędów”.

6) Model tworzenia miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – spostrzeżenia, uwagi, wnioski, podsumowanie. Spotkanie podsumowujące cykl ww. warsztatów i umożliwiające zebranie wniosków i wymianę doświadczeń.

W spotkaniach udział wzięły podmioty zatrudniające osoby zagrożone wykluczeniem, posiadające duże doświadczenie w ich aktywizacji społecznej i zawodowej. Analizie została poddana piramida ukazująca pięć obszarów pracy z osobą zagrożoną wykluczeniem społecznym. Na jej podstawie został opracowany model.

VI. Prezentacja Modelu

Grafika 1. Piramida zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Grupa czynników zwiększających szansę na powodzenie procesu włączenia społecznego związana jest z **osobą samego włączającego**. Z pewnością należy do niej zaliczyć: wiarę we własne możliwości, odpowiedni poziom samooceny, samokontroli, niski poziom lęku psychicznego, umiejętność rozwiązywania problemów, cierpliwość, wytrwałość, poczucie sensu życia. Ważna jest znajomość siebie, swoich pozytywnych i negatywnych stron. Wszystkie wymienione elementy stanowią podstawę „piramidy zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym”. Jako podstawę piramidy, mocnej i silnej, powinniśmy poświęcić na jej odkrycie, odbudowanie czy też całkowite zbudowanie od podstaw, najwięcej czasu. W tym kontekście można zaakcentować problem związany z poczuciem tożsamości. Proces inkluzji uzależniony jest od stanu związanego z odrzucaniem bądź utrwalaniem tożsamości osoby wykluczonej. Istotne jest **przedefiniowanie obrazu siebie i własnej roli w społeczeństwie**, czego efektem będzie myślenie o sobie nie jako o osobie żyjącej na marginesie życia społecznego, ale jako o równoprawnym członku danej społeczności. W przeorganizowaniu tożsamości z pewnością pomocne są wszelkie działania, których zadaniem jest „wykorzystanie tkwiących w człowieku potencjałów kreatywnych w celu adekwatnego readaptowania go do warunków społecznych, by mógł on w innowacyjny, ale akceptowalny społecznie sposób rozwiązywać sytuacje problemowe”. W procesie budowania nowej tożsamości uzupełnieniem są akceptujące, wzmacniające, a więc w konsekwencji włączające postawy społeczne. Bez społecznej akceptacji nie są możliwe zmiany tożsamościowe żadnej osoby. Dlatego też w procesie tym ogromną rolę odgrywają z jednej strony praca wspierająca rozwój struktur poznawczych i twórczych, z drugiej zaś – wsparcie i reakcje społeczne potwierdzające przeobrażenia w funkcjonowaniu i realizacji ról społecznych przez osobę wykluczoną.

Drugim piętrem piramidy są możliwości, jakie niesie osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym rynek pracy. I podobnie, jak w rozdziale V, można wnioskować, że rynek pracy nie stoi przed nimi otworem. Specyficzne trudności, jakich doznają, wiele deficytów w zakresie umiejętności społecznych, zawodowych oraz intra- i interpersonalnych powoduje, że pracodawcy z sektora małych i średnich przedsiębiorstw nie chcą zatrudniać OZWS, a jeśli dojdzie do zatrudnienia, to nie przedłużają oni umów z nimi zawartych. Dodatkowym czynnikiem, który musi się pojawić w pracy z osobą zagrożoną wykluczeniem nad procesem uzyskania zatrudnienia, jest jej świadome przejście wszystkich pięter piramidy. Nie pozostaje więc ona biernym uczestnikiem działania, ale aktywnym podmiotem. Zderzenie indywidualnych możliwości i oczekiwań z tym, co oferuje rynek pracy, często silny dysonans i dyskomfort.

Badanie predyspozycji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w zadaniu zakładało uwzględnienie w opracowywanym modelu ich możliwości potrzeb, sytuacji społecznej - zawodowej i prywatnej. Celem dodatkowego badania ankietowego było poznanie oczekiwań osób pozostających bez pracy wobec pracodawców oraz diagnoza barier utrudniających aktywizację zawodową. Zwróciliśmy się zatem z prośbą o podanie informacji - podzielenie się swoim doświadczeniem zawodowym i życiowym - które posłużyły do opracowania szczegółowego raportu dotyczącego modelu tworzenia miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Odpowiedzi zostały opisane w sposób liczbowy (statystyczny) i/lub obrazowy, całkowicie anonimowo i będą posłużyły wyłącznie do celów naukowo-poznawczych. W badaniu wzięło udział 17 osób, które spełniały przesłanki osoby zagrożonej wykluczeniem społecznym. Cztery osoby udzieliły wywiadu pogłębionego.

Podsumowując: 56,3% badanych stanowiły osoby bezrobotne, 70,6% stanowiły osoby niepracujące, 82,4% osób to osoby z wykształceniem podstawowym (35,3), niepełnym podstawowym (5,9), zawodowym (41,2). Główne bariery, jakich doświadczają OZWS to: niskie wykształcenie, brak dodatkowych uprawnień, nieznamość języków obcych, brak umiejętności obsługi komputera oraz brak prawa jazdy. Z obszarów psychospołecznych na pierwszy plan wysuwają się: brak umiejętności komunikacji, współpracy, wiara w stereotypy związane z rynkiem pracy, uzależnienie od pomocy, brak motywacji do podjęcia zatrudnienia. Przeprowadzone badanie umożliwiło uwzględnienie indywidualnych cech/możliwości/predyspozycji OZWS, jednak czas potrzebny na przeprowadzenie całego planowanego pełnego procesu, czyli oswojenia ze środowiskiem pracy, badaniem, ukierunkowaniem oraz zatrudnieniem został zaburzony ze względu na wybuch pandemii związanej z wirusem SARS-CoV-2. U osób badanych i korzystających ze wsparcia **nie zaobserwowano większego zainteresowania podjęciem pracy.** **Motywacja** to element, nad którym koniecznie trzeba pracować, ponieważ stanowi trzecie, bardzo ważne piętro piramidy. Brak motywacji do podjęcia zatrudnienia, hamuje dalszą pracę nad zmianą. Zanim pojawi się motywacja, często lub zawsze należy poświęcić czas na uzupełnienie wiedzy i wykształcenia, a niejednokrotnie już ku temu brakuje chęci i motywacji. Wyrównywaniu szans na rynku pracy nie sprzyja również stan emocjonalny OZWS, który z góry zakłada niepowodzenie działań. Pominięcie elementu motywacji powoduje, że jednostka jest ciągle zawieszona „pomiędzy”, tkwi pośrodku procesu i zazwyczaj robi krok wstecz (spada na niższe piętro), co destrukcyjnie wpływa na samoocenę i dalsze działanie. Aby rozbudzić chęć do działania należy odwołać się do celowości podejmowanych działań. Pomocna może okazać się kolejna piramida, której indywidualne przepracowanie rozbudzi motywację do podjęcia pracy. Podkreślić należy, że **bez wewnętrznej motywacji do podjęcia pracy nie ma dalszej pracy z OZWS.** Każde następne kroki będą fikcyjnie zaplanowane, a w perspektywie czasu osoba zagrożona wykluczeniem, prawdopodobnie znajdzie się w punkcie wyjścia.

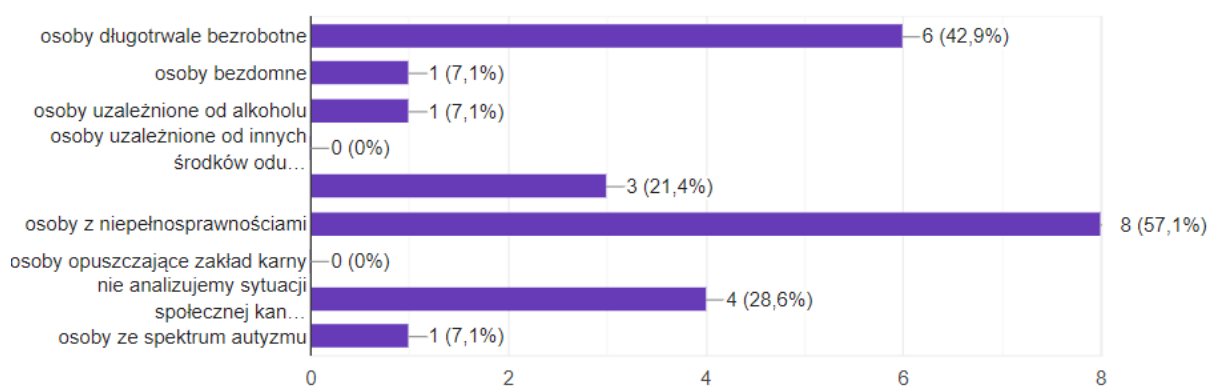
Grafika 2. Piramida dążenia do celu.

Kolejnym piętrzem piramidy zatrudnienia jest oswojenie OZWS ze środowiskiem pracy. I tu **ważną rolę do odegrania mają podmioty ekonomii społecznej**, które z założenia są środowiskiem

bezpiecznym i sprzyjającym osobom zagrożonym wykluczeniem. Zaletą organizacji pozarządowych jest to, że w sytuacji deficytu miejsc pracy dopasowanych do możliwości poszczególnych grup beneficjentów **same kreują te miejsca**.

LPRES zakładał zwiększenia zatrudnienia osób najbardziej oddalonych od rynku pracy poprzez przygotowanie ich do zatrudnienia w podmiotach ekonomii społecznej. Pojawia się szereg pytań o to przygotowanie: jak długo powinno ono trwać? Jakemu wsparciu i jakim oddziaływaniom powinna zostać poddana jednostka (piętro I)? Jakimi metodami i formami pracować nad pojawianiem się lub w ogóle wzrostem motywacji do podjęcia zatrudnienia? Czy można w sposób trwały poddać OZWS inkluzji społecznej?

Fundacja zwróciła się do podmiotów ekonomii społecznej z prośbą o wypełnienie ankiety, która miała na celu zarówno **opisanie praktyki w zakresie zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w podmiotach ekonomii społecznej, jak i określenie gotowości do rozwijania form zatrudnienia** takich osób w prowadzonych podmiotach. W badaniu ankietowym udział wzięło 14 podmiotów, z których 13 zatrudnia osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Czynniki wpływającymi na możliwość zagrożenia wykluczeniem są:

Grafika 3. Trzy najczęściej reprezentowane grupy kategorii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym rekrutowane przez podmioty (wg ankiety).

Widać wyraźnie, że w dalszym ciągu osoby z niepełnosprawnością rekrutowane są najczęściej i najczęściej występują w statystykach określanymi mianem „zagrożeni wykluczeniem”. Niestety nie ma pełnych danych krajowych, pozwalających na porównanie tych wyników z wynikami dotyczącymi zatrudnienia w Polsce innych grup defaworyzowanych we wszystkich sektorach. GUS wyróżnia w statystykach jedynie trzy z nich: kobiety, niepełnosprawnych oraz emerytów i rencistów, czyli osoby starsze.

Pomimo, że 50% ankietowanych podmiotów nie dostrzega żadnych problemów w barierach osób zagrożonych wykluczeniem i dysponuje zasobami (pracownik wspomagający) niwelującymi je, w dalszym ciągu zaobserwować można szereg problemów związanych ze zlecaniem usług podmiotom zatrudniającym OZWS, m.in.

- obawy przedstawicieli samorządu dotyczące zlecenia zadań podmiotom ekonomii społecznej dotyczą wzrostu ceny usługi, ich niskiej jakości, nieprawidłowości w wykonaniu przedmiotu zamówienia,

- brak dysponowania odpowiednimi zasobami – kadrowymi, technicznymi (sprzęt specjalistyczny, narzędzia),
- brak odpowiedniej liczby podmiotów na rynku, które mogłyby podjąć się realizacji zadań publicznych.

Urzednicy natomiast dostrzegają korzyści płynące ze współpracy z podmiotami ekonomii społecznej w aspekcie działalności społecznej.

Do obaw podmiotów, które znajdują się katalogu „barier” OZWS zaliczyć można natomiast: niską dyscyplinę pracy, wysoką absencję spowodowaną częstymi chorobami, brak kwalifikacji. Wśród pojedynczych odpowiedzi pojawiły się: wolne tempo pracy, niska motywacja do pracy, nadużywanie alkoholu i zaburzenia zachowania.

Ciekawym okazał się aspekt barier po stronie podmiotów chcących zatrudnić OZWS. Z względów całkiem obiektywnych i trudnych do usunięcia wymienić można bariery architektoniczne i brak zaplecza socjalnego do zatrudnienia OZWS – tu podmioty pomimo szczerych chęci napotykają szereg problemów w uzyskaniu pozwoleń, wydaniu decyzji, doświadczają wielu przeszkód na drodze do zatrudnienia osób m.in. z niepełnosprawnością. Wskazują na konieczność wprowadzenia w ww. zakresie udogodnień, pierwszeństwa w załatwieniu sprawy oraz rozwiązań systemowych ułatwiających działanie w zakresie możliwości zatrudnienia OZWS. Inną barierą, możliwą do usunięcia w sposób niemalże natychmiastowy, są wskazane:

- trudności w dotarciu do kandydatów z kategorii OZWS,
- niewystarczająca wiedza o potencjale zawodowym OZWS,

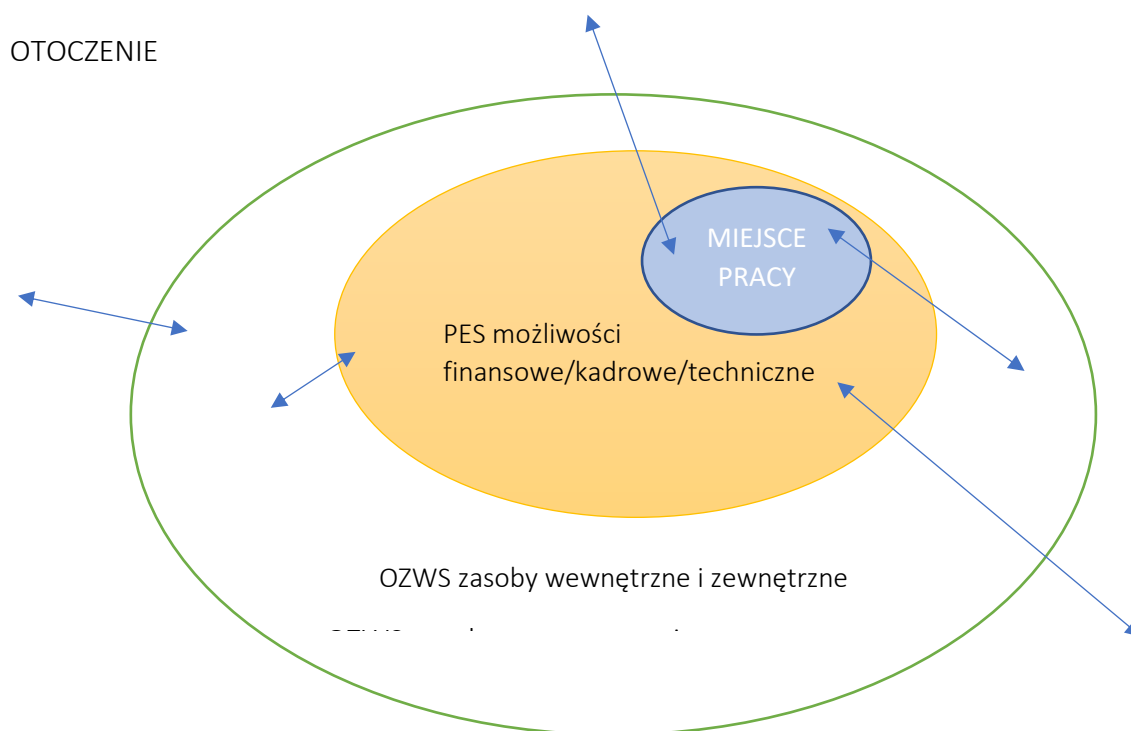
Działaniami wspierająco – edukacyjnymi z zakresu wyżej wymienionego, podmioty mogą być objęte przez Ośrodki Wspierania Ekonomii Społecznej. Pomocne mogą okazać się również organizacje pozarządowe, które świadczą usługi z zakresu rynku pracy i które w swoim założeniu zajmują się aktywizacją osób zagrożonych wykluczeniem.

Podczas cyklu spotkań w ramach zadania „Model tworzenia miejsc pracy w podmiotach ekonomii społecznej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – pilotaż” silny akcent został położony na aktywizację społeczno-zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym realizowaną w ramach projektów dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej. Ścieżka wsparcia jest zaplanowana tak, aby w sposób optymalny współdziałać w procesie włączenia społecznego. Niemniej zauważyć można, że ilość realizowanych projektów i wsparcie finansowe udzielane w obszarze ich realizacji, powoduje zagrożenie uzależnienia od tej formy pomocy. Benefity projektowe często przewyższają te związane z podjęciem zatrudnienia, dlatego też zdarza się (wcale nierzadko), że uczestnicy projektów kończą staże, a po podpisaniu umowy porzucają zaoferowaną pracę, gdyż nie posiadają wystarczającej motywacji do zmiany swojej sytuacji życiowej.

VII. Końcowe wnioski

Z opracowanego modelu wyciągnięto następujące wnioski, kolejno po sobie powinny występować:

1. **aktywizacja społeczna** osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, m.in. ich wsparcie i kształtowanie postaw w sposób efektywny i sprzyjający rozwojowi – niemalże w sposób analogiczny jak **w procesie wychowawczym**; proces zróżnicowany czasowo i wymagający użycia zróżnicowanych metod i form pracy z OZWS; najważniejszym aspektem wydaje się być na tym etapie wzbudzenie motywacji do podjęcia pracy oraz rozwiązanie najważniejszych problemów życiowych na tym etapie życia; pomocnym jest m.in. pracownik socjalny, asystent rodziny, centrum integracji społecznej, psycholog, psychiatra, osoba z bliskiego otoczenia tzw. znacząca;
2. **odnalezienie odpowiedniego środowiska pracy**/stworzenie miejsca pracy, dostosowanie wymiaru czasu pracy, wyposażenie w umiejętności potrzebne w pracy na danym stanowisku w praktyce, w danym zakładzie pracy, na konkretnym stanowisku, w odniesieniu do konkretnych zadań i czynności;
3. **pomoc podmiotom ekonomii społecznej w finansowaniu** stanowiska pracy m.in. ze względu na wyższe koszty pracy; zwiększenie stabilności funkcjonowania podmiotów ekonomii społecznej poprzez zapewnienie stabilnego rynku realizacji zadań publicznych. Zapewni to możliwość nie tylko utrzymania, ale i wzrostu zatrudnienia, jak również wzrostu wynagrodzeń, bo stworzy dobrej jakości miejsca pracy.
4. **podczas zatrudnienia pomoc osoby nadzorującej** - w zależności od stopnia samodzielności, m.in. trener pracy, opiekun, instruktor, psycholog, jako element wspomagający/towarzyszący;
5. **katalog usług zlecanych z uwzględnieniem aspektów społecznych** musi znaleźć swoje odzwierciedlenie w zakresie działalności PES, PES-y muszą uwzględnić możliwości OZWS przy podjęciu się zleceń z katalogu usług, a sfera budżetowa musi uwzględnić wyższe koszty usług/zakupów kierując zamówienia do PES-ów.
6. **pokreślenie roli i stanu zasobów** wewnętrznych i zewnętrznych jednostki w jej aktywizacji.
7. przyjęcie założeń relacyjnego modelu inkluzji społecznej, rozumianego jako systematyczny proces wymiany, koordynacji, współpracy, transcendencji pomiędzy osobą, wspólnotą i kulturą, dającego szansę na integralny rozwój jednostki. Przyjęcie tezy mówiącej, że: **proces inkluzji społecznej jest rezultatem działania samej jednostki**, jak również następstwem relacji zachodzących pomiędzy osobą wykluczoną a otoczeniem społecznym; jest wynikiem relacji intrapersonalnych osoby wykluczonej społecznie.
8. pomocniczo można posłużyć się schematem oddziaływania uwzględniającym relacje pomiędzy otoczeniem a elementami tworzącymi środowisko pracy, tj. pracownikiem (tu OZWS), miejscem pracy (PES), konkretnym stanowiskiem w miejscu pracy, na którym zatrudniony jest konkretny pracownik; zaczynając proces tworzenia miejsca pracy, niemalże zawsze zaczynamy od najbardziej obszernego pola, czyli zasobów osoby zagrożonej wykluczeniem społecznym.

Grafika 4. Schemat oddziaływania pomiędzy sferami i umiejscowienie

Umiejętność poznania siebie - swoich zasobów wewnętrznych oraz zewnętrznych zasobów, jakie niesie otoczenie, jest ważnym elementem w życiu każdego człowieka. Im więcej zasobów posiada człowiek, tym większe szanse na powodzenie w życiu. Nie do przecenienia są zasoby zewnętrzne osoby wykluczonej społecznie, wśród których znaczącą rolę ogrywa **wsparcie społeczne**. Należy mieć świadomość, że za efektywny przebieg i wynik procesu włączenia społecznego odpowiedzialne są obie grupy czynników. Aby stał się on faktem, muszą w tym procesie być obecne i aktywnie w nim uczestniczyć zarówno włączani (OZWS), jak i włączający (PES).

BIBLIOGRAFIA

1. Becker-Pestka D., Kubiński G, Łojko M., Różne aspekty wykluczenia społecznego w Polsce. Wybrane zagadnienia, Wrocław
2. Beck U. ,2012, Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
3. Centrum Badań i Edukacji Statystycznej GUS, PRACA BADAWCZA PT. „DEZAGREGACJA WSKAŹNIKÓW STRATEGII EUROPA 2020 NA POZIOM NTS 2 Z ZAKRESU POMIARU UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO” KOŃCOWY RAPORT METODOLOGICZNY
4. Czapiński J., Panek T. (red.). ,2014, Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, MPiPS.
5. Departament Badań Społecznych GUS, 2017, Centra integracji społecznej, kluby integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej w 2019 r., Kraków, 2019
6. Fidelus A., 2016, ROLA ZASOBÓW WEWNĘTRZNYCH I ZEWNĘTRZNYCH W MODELU RELACYJNEJ INKLUZJI SPOŁECZNEJ, Forum Pedagogiczne 2016/1, Warszawa
7. Frączak P., Jan Jakub Wygnański J. (red.), 2007/2008, POLSKI MODEL EKONOMII SPOŁECZNEJ: REKOMENDACJE DLA ROZWOJU. PRACA ZBIOROWA GUS, 2019, Aktywność ekonomiczna ludności Polski
8. Gosk I., Huszcza M., Klaus M., Likhtarovich K., Ekonomia społeczna jako aktor rynku pracy
9. Kotowska I. (red.), 2014, Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków
10. Lokalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej miasta Wrocławia, załącznik do: Zarządzenia nr 10640/18 Prezydent Wrocławia z dnia 8 października 2018r.
11. Norbert G. Pikuła, Katarzyna Jagielska, 2004, Ekonomia społeczna w kontekście wyzwań rynku pracy, LABOR et EDUCATIO, nr 2/2014
12. Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej, 2019, MRPiPS
13. Pospiszyl I. ,2003, Ofiary chroniczne – przypadek czy konieczność. Warszawa
14. PUP, Wrocław, 2020, <https://wroclaw.praca.gov.pl/rynek-pracy/statystyki-i-analizy/>, 2020.11.26, 19:44
15. Sobczak M.J., 2016, Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego
16. <https://trampolinadocelu.wordpress.com/2014/07/31/piramida-celow/>, 2020.12.01, 11:47